

Selma Leydesdorff

**IMA LI U NADOKNADI JOŠ NEŠTO
OSIM BLAGOSLOVA***

**IS THERE MORE TO COMPENSATION
THAN JUST A BLESSING**

*Referat povodom šezdeset godina Konvencije o genocidu
7/8. decembra, Haag
Komentar na govor Liesbeth Zegveld*

*Anent the sixtieth anniversary of the Convention on Genocide
7/8 December, The Hague
Commentary on Liesbeth Zegveld's speech*

Rasprava o prednostima i nedostacima nadoknade i gorkoj borbi da se ona dobije ne podrazumijeva da ne želim da pokažem svoju solidarnost sa onima koji pokušavaju da dobiju nadoknadu u sudskim parnicama i suđenjima. Godinama sam vrlo cijenila Liesbeth Zegveld zbog njene žilave upornosti u odbrani preživjelih u bosanskom genocidu, i pridružila sam se drugim žrtvama na pismeni sudski poziv kojim se one pozivaju. Kažem namjerno da sam se priključila – nisam bila njihov advokat poput nje. Osjećala sam

* Naslov originala bukvalno preveden glasi: Zašto je nadoknada pomiješani blagoslov – (Selma Leydesdorff je profesorica usmene historije i studija kulture na Univerzitetu u Amsterdamu. Bavi se sjećanjima ljudi koji su preživjeli izgon i utjecajima tih sjećanja na njihove sadašnje živote. Upotrebljava metodu intervjua, dobro poznatu u kulturno-antropološkim istraživanjima, uspješno ostvarujući kontakt sa ženama odabranim za intervjue. Bila je predavač u mnogim zemljama, poput Surinama, Kine, Gruzije, Bangladeša, SAD-a. Vidi bilješku uz moj prijevod njenog teksta u: Ljudska prava, broj 3-4, Godina 7, Sarajevo, 2006, str. 109-114)

njihovu samoću, kao i hladno neprijateljstvo predstavnika holandske vlasti dok sam sjedila do dviju žena koje su predstavljale hiljade, koje su osjećale da su poduzele nemoguću bitku protiv čitavog svijeta. Znale su koliko sam oprezna prema nadoknadi budući da sam došla iz porodice koja se morala desetljećima baviti nadoknadom. Tako, nemam namjeru da u svojoj raspravi pokažem manjak solidarnosti koliko oblik zabrinutosti.

Kada postavljamo suđenje zločincima u centar procesa za društvenu obnovu – što je preduvjet za traženje nadoknade – riskiramo da zanemarimo društvene uvjete i psihološke dimenzije ispraznosti i emocionalnih potreba s kojima su se žrtve suočavale¹. Ovdje ću govoriti o drugim željama žrtava, jer se od Drugog svjetskog rata raspravljalo o nadoknadi među preživjelima holokausta i njegovim historičarima. Postoji rizik da zaboravimo ono što je potrebno za povratak normalnom, svakodnevnom životu, izvan okvira zakonskih i administracijskih postupaka. Od samog početka njemačka finansijska nadoknada, nakon Drugog svjetskog rata, iako je bila materijalno dobrodošla, imala je gorak okus *Novca krvi*, kako ga je jedna žena iz grupe Sinti nazvala još 1945 (grupa Sinti je bila među prvima koja je primila nadoknadu).²

Znati gdje se nalaze

Godinama sam proučavala sjećanja i reakcije žrtava masovnih užasa koji su počinjeni nad Jevrejima u Drugom svjetskom ratu i Bosancima u ratu u Bosni i Hercegovini, naročito u brojnim intervjuima sa preživjelim genocida Srebrenice.

Shvatila sam da u oba slučaja ono što žrtve hoće da saznaju više od bilo čega drugog jest ono što se desilo njihovim najdražim. Nakon 1945. Jevreji su beskrajno čekali povratak svojih najdražih, u mnogim slučajevima ne odustajući sve dok se ne bi uvjerili da

¹ Fletcher, 601.

² H. Piersma, ponovno izdanje *Mensenheugenis: Daarin Paul. Ofner, Marcia Rooker Van het schooien om broof tot het eisen van respect, De naoologse behandeling van Sini en Roma*, str. 71-101. Imajući u vidu nadoknadu kao krvavinu, jevrejska materijalna dobra ne dolaze u obzir.

vjerojatno nikada neće saznati gdje i kako su ubijeni oni koje su mnogo voljeli. Istovremeno, oni su počeli da govore i da opisuju svoja iskustva u historijskim zapisima poput knjiga, dnevnika, pjesama – u beskrajnoj borbi za priznanje. Paralelni proces je započeo nakon Srebrenice i Bosne: objavljujuna su sjećanja, pjesme, izvođene pozorišne predstave kako bi se održalo sjećanje i pobijedili zaborav i historijska amnezija³. Znati i sjećati se – dvije su strane istog procesa. One su dio neprestane žalosti i potrebe da se ovim užasnim događajima da mjesto koje im pripada u historiji.

Materijalna dobra nisu važna

Gubitak onih koje su voljeli važniji je od bilo čega drugog, ali siromaštvo uvećava bijedu, kao što je rekla Zumra u intervjuu koji je obavio u Sarajevu moj saradnik:

“Ne biste vjerovali da niti jedan dan nije prošao a da nisam rekla nešto o tome. To znači da je to stalno u mojoj glavi. Ne mogu razumjeti. Nekada odem do sretne porodice gdje su svi članovi skupa, a oni imaju problem da kupe frižider, trebaju da promijene zavjese, trebaju da promijene nešto u kući. Mene to ne interesuje. Nemam snage da to slušam. Nije me više briga šta ću obući, kakve cipele, kakvu torbu. Sve o čemu sada brinem jest da sam uredna, da nisam prljava, i da molim dragog Allaha da mi da razum da budem svjesna i lucidna, tako da mogu normalno govoriti s ljudima.”⁴

Moglo bi se kazati da se Srebrenica dogodila prije samo trinaest godina, tako da je bol još uvijek svjež. Ali pronalazila sam ista oštra osjećanja gubitka u razgovorima s onima koji su preživjeli holokaust. Max, s kojim sam razgovarala o njegovom boravku i prinudnom radu u Aušvicu, rekao mi je o svom izgubljenom bratu:

³ Da dadnem nekoliko primjera na engleskom: Isnam Taljić, *The Story of Srebrenica*, Silverfish Books: Kuala Lumpur, 2002.

Nihad Nino Čatić, *Ljudi, beznađa*, Mensen van de Wanhoop Eindhoven: Platform BiH, 2007.

Salko Salimović, *The road of Death Sarajevo: Mothers enclave Žepa and Srebrenica*, 2008.

⁴ Intervju sa Zumrom S. uradila Velma S., Sarajevo.

“Nema dana kad ne pomislim na njega.”⁵ Pitala sam ga je li očekivao da će ga ponovo vidjeti. Odgovorio je: “Godinama sam u to bio uvjeren, tako u mojim snovima: vratit će se, vratit će se.” “Kad ste postali sigurni, i kad ste izgubili nadu?”, pitala sam. “To nikad nije sigurno, postoji trenutak kad pređete granicu, nakon mnogo godina”, odgovorio je.⁶

I Safija, s kojom sam razgovarala u Potoku Grab, koji je neprijatan izbjeglički logor, rekla mi je: “Čekala sam do prošle godine nadajući se ću dobiti poruku da su živi. Možda su ih prebacili u drugu zemlju i poslat će poruku. Ali kad su pronašli tijelo moga najstarijeg sina izgubila sam nadu. Znala sam. Otišla sam na dženazu – znam gdje tijelo počiva. A što se tiče moga mlađeg sina još molim Boga da ću čuti da je negdje – da Allah ispuni moju želju, da je negdje, da je živ, nekuda...”⁷

Gubitak komunikacije

Ljudi su izgubili svoje mjesto u svijetu i žive u haotičnoj noćnoj mori, gdje su kontekst i veze zamagljeni i gdje je nečije mjesto rastočeno. Osjeća se kao da nema ničeg. Ono što ostaje je samo priča o žalosti i gubitku, koju drugi ne žele da slušaju. Društva ne znaju kako da izađu ususret onima s traumatiziranim pričama – često je to slučaj od samog početka. Komunikacija o prošlosti, i s njom mogućnost da donese identitet koji nešto znači, postala je teška ne samo u slučaju Srebrenice nego isto tako u mnogim razgovorima o holokaustu. Kao što je Henny rekao u jednom od intervjua u projektu o prinudnom radu:

“Ljudi nisu mogli podnijeti priču. Vrlo brzo sam postao svjestan toga, trebali ste ušutjeti. Šta fantaziraš?, pitali bi, i bio sam žigosan kao osoba puna mušica... što, nasreću, jesam. Zahvalan sam za to; moja mašta je tako bogata da sam prisiljen da govorim istinu. Nisu bili zahvalni zbog toga, tako sam morao ušutjeti.”

⁵ Intervju Max Koker

⁶ Intervju Max Koker

⁷ Intervju Safija K.

Zašto bih to načinjao? Čak i nakon šezdeset godina nisam ispričao priču svojoj djeci.⁸

Teške priče

Pripovijesti o traumi nisu otvoreno referencijalne, i proizlazeći iz toga dolazi ideja o tim pričama kao o dislokaciji historije. Bilo ko da vodi intervju, u pričama o traumi zna da hronologija ne uspijeva, greške se dešavaju, zbrka je normalna. Upotreba već poznatih žanrova je način bježanja od ličnih sjećanja, kolektivna sjećanja su suvišna. Nadoknada znači svođenje životnih priča na oblik i jezik zakona, dok se žrtva bori sa nerazumljivim.⁹

Govor i priče su postali rasparčani i teški, mada gotovo nikada nemogući.¹⁰ Priče ne postoje dok se ne ispričaju, i adekvatna historija se ne može napisati a da se ne uključe patnje žrtve i sjećanja preživjelih.

Sudski zapisnici Međunarodnog suda stvaraju historiju, kao što je na jedan drugi način Nürnberg stvarao historiju. U oba slučaja, priče svjedoka su stvarale historiju koja je trebala i treba da se sastavi, dok je pisana dokumentacija nekompletna, uništena ili nedostaje. U svom članku "Sudeći o historiji", koji donosi novine, američki historičar Richard Wilson¹¹ je pokazao kako je jedinstveno mjesto međunarodnog suda u domenu gdje bitka za nacionalne historije obično pokriva sve. Sudovi se bave dokazima i odgovornošću, i priče i izvještaji svjedoka su skrojeni za tu svrhu. Oni postaju dijelom mjerodavnih kolektivnih sjećanja, ali oni utišavaju individualnost patnje i prepoznavanja.

U traženju dokaza sud utišava dublje emotivne priče žrtava, koje su često uobličene u jezik koji se ne može lako prevesti u

⁸ Intervju Henny L.

⁹ François Davoine, Jean-Max Gaudillière, *History Beyond Trauma* New York : Other Press, 2004, str. 253.

¹⁰ Laub, *Speech; ess to narrative*

¹¹ Richard Wilson, *Judging History: The Historical Record of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia*, in the *Human Rights Quaterly*, XXVII, 3. 8. 2005, 908-942.

terminologiju prava u kojoj se radi o svjedočenju koje se mora prilagoditi pravilima dokaza. Dok zakon pokušava da uspostavi svoju istinu, i dok se priče pričaju da bi se dobio dokaz, preživjeli su prisiljeni da uokvire svoje priče prema traženju sudija. Za njih postoji druga istina, koju su zanijekali, i oni često smatraju da će im sudski akti pomoći da nađu istinu. Od početka odgovori na ta pitanja i zvanično prepoznavanje onoga šta su prošli njima je bilo važnije nego novčana kompenzacija.

Evo primjera: Većina informacija koje imamo o svakidašnjem životu u Srebrenici su iz Međunarodnog suda, uokvirene su prema potrebama zakona, što daje posebnu sliku grada pod opsadom, sa ljudima koji će biti mučki ubijeni. Mada to još uvijek ne znaju! Dok pažljivije historijsko proučavanje pokazuje grad koji je još uvijek živ, pun ljudi koji vjeruju da mogu preživjeti, u gradu su, ustvari, oštre podjele među grupama stanovništva, upravo poput nekih jevrejskih geta u okupiranoj Poljskoj. Postoji nekoliko mjesta u prijelazima gdje je živa zajednica, koja pokušava da održi prisutnost i kulturu na nivou, sakrivena pod optužbama strahota. Gdje o tome govoriti? Da li je još uvijek moguće vidjeti historiju? Kada pažljivo slušate, oni govore.

Potreba za drugačijom istinom

Za preživjele istina je znanje o sudbini svojih najdražih. I kada oni kažu *pravda*, oni često namjeravaju da kažu kako žele da znaju ko je bio odgovoran i zašto se dogodilo kao što se dogodilo. Zumra, koju sam ranije spomenula, rekla je da se sjeća prvih akcija za pravdu i istinu, na način na koji bosanske vlasti žele da prekinu način na koji se udovice ponašaju. Žene su zaustavile saobraćaj u gradu i na nekim saobraćajnicama.

“Kad smo došli u Kanton Sarajevo, rekli su nam: ‘Ne bavimo se tim stvarima. Imamo važnijih stvari da radimo.’ Tako smo zaustavile saobraćaj, nakon čega nas je vlada kritikovala. Rekli su: ‘Šta želite, znate li šta radite, šta to znači kad zaustavite saobraćaj? Narod mora na posao, u školu.’ Naš premijer je bio Silajdžić. On je rekao ‘Smrt dolazi svakoga dana.’ Ali on je znao gdje su mu roditelji sahranjeni. Mi ne znamo gdje su naše porodice sahranjene, mi

ne znamo gdje su. Oni kažu da mi lažemo. Ali mi samo govorimo istinu da se borimo za pravdu. Ništa drugo.“¹²

Drugi put je rekla:

“Organizirale smo prvi protest ispred Međunarodnog Crvenog krsta u Tuzli. Obratile smo se Crvenom krstu sa molbom da nam pomogne, da nam kaže gdje su naši nestali, pošto smo čekali dva mjeseca i nismo ništa čuli o njima. Gomila u kojoj je bilo 5000 muškaraca i žena bila je ispred Međunarodnog Crvenog krsta u Tuzli. Mi smo čekali nekoga iz Međunarodnog Crvenog krsta da nam priča, da nam pojasni. Nadali smo se da su njihovi ljudi na terenu, da su nešto vidjeli, da možemo dobiti neke informacije. Bilo kako bilo, nakon što su nas vidjeli okupljene u velikom broju, niko se nije udostojio da se pojavi i obrati masi svijeta. Sva ta gomila naroda, uvrijeđena, u bolu, ne znajući, očekujući i tražeći, vrlo nezadovoljna, počela je da se ponaša nekontrolisano, niko je nije mogao kontrolisati. Žene su planule, uzele kamenice, i kamenovale prostorije Međunarodnog Crvenog krsta.”¹³

I Zuhra je rekla: ”Moram ti reći istinu, organizirale smo mnogo sastanaka, i napravile smo kaos u Tuzli. Mi smo čak bacale kamenje na Crveni krst i na Kantonalnu vladu nadajući se da će nešto biti bolje. Mislile smo da, ako je iko bio zarobljen, bio bi sada oslobođen. Željele smo da privučemo pažnju svijeta.”¹⁴

Da li je moguće zaista slušati?

Ne postoji mjesto za preživjelog. Alessandro Portelli je pokazao u svom djelu o jarku Ardeantini u Rimu gdje je 1944. na stotine građana ubijeno¹⁵ da nakon rata građani nisu željeli da gledaju svu tu žalost. Život se nastavljao. Oni koji su podsjećali žaljenjem bit će izopćeni. Nema mjesta za javno svakodnevno žaljenje, za izraze zbunjenosti. Nije bilo mjesta za Jevreje u svijetu nakon 1945. ako ne zašute. Žaljenje je za trenutke određene za komemoraciju.

¹² Intervju Zumra S. Intervjuisala Velma Sarić.

¹³ Intervju sa Selmom Leydersdorff, Kada i Zumra, Sarajevo.

¹⁴ Intervju Selma Leydersdorff, Zuhra S.

¹⁵ Alessandro Portelli, *The Order has been Carried out, History, Memory and Meaning of a Nazi Massacre in Rome* New York: Palgrave, 2003.

Kako ponovo povezati?

Kada jezik zakona i potrebe zakona postaju dominantna pripovijest da uokvire priče o genocidu, mi brišemo njihovu rasparčanost i njihove tišine, njihovu dislokaciju. Nijekajući istinu cjelovitih priča u njihovoj slojevitoj i nezavršenoj formi, odbacujući ih kao izljeve emocije, mi opovrgavamo posrednu vjerodostojnost i način na koji oni mogu ponovo oblikovati ili čak ponovo načiniti svijet za one koji su izgubili svoje mjesto. Mi, što se nas tiče, dislociramo značenje i mjesto koji su dodijeljeni događaju. U takvoj okolini između istine zakona i potrebe žrtve da progovori potreba za materijalnom nadoknadom je samo jedan od mnogih načina da se zahtijeva mjesto u svijetu.

Pričati i govoriti je barem isto tako važno kao druge stvari, kao mješovito obrazovanje, unapređenje tolerancije i pomirenje od strane crkvi, snažnijih i nezavisnih medija, izazova dominantnih nacionalnih pripovijesti, privilegiranje drugih glasova, ženskih grupa, naprimjer, istine i komisija pomirenja, i mjesta za žaljenje i konačno proganjanje zločinaca. Stvaranjem međunarodnih institucija, ove posljednje su postale najočitije. Stvorile su javnu platformu da izraze ljutinu i nadu. Ali da ne bude greške: nadoknada nikada ne može biti više od djelomičnog odgovora na potrebe preživjelih.

Po preporuci autorice s engleskog prevela:

Lada BUTUROVIĆ